

MEROS SHARTNOMASI – FUQAROLIK HUQUQINING YANGI INSTITUTI SIFATIDA

Abdiyeva Shaxrizoda Amirqul qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti Magistratura va sirtqi ta'lim fakulteti

Xalqaro tijorat huquqi yo'nalishi magistranti

Anotatsiya: meros shartnomasi murakkab yuridik institut bo'lib, u meros qoldiruvchi va merosxo'r(lar) o'rtasidagi kelishuvga asoslanadi. Ushbu maqola meros shartnomasining nazariy asoslari, qonunchilikdagi o'rni, vasiyatnomadan farqli xususiyatlari va amaliy qo'llanishini ko'rib chiqadi. Shartnomaning tuzilish tartibi, afzalliklari, cheklovlari va yuridik amaliyotdagi muhim jihatlari batafsil tahlil qilinadi, shuningdek, uning meros bilan bog'liq nizolarning oldini olishdagi roli ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: meros huquqi, meros shartnomasi, meros shartnomasining tomonlari, meros qoldiruvchi va merosxo'rning huquq va majburiyatlari, meros shartnomasi institutini milliy qonunchilikka takomillashtirish.

Kirish

Fuqarolik huquqining muhim bo'limlaridan biri bo'lgan meros huquqi bugungi kunda o'zgarayotgan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar bilan uyg'un tarzda takomillashib bormoqda. Hozirda O'zbekiston Respublikasida meros olish faqat qonun asosida yoki vasiyat orqali amalga oshiriladi. Biroq xalqaro huquqiy amaliyotda keng qo'llanilayotgan meros shartnomasi instituti milliy huquq tizimimizda mavjud emas. Bu esa ayrim huquqiy bo'shliqlarni yuzaga keltirmoqda.

Hozirgi zamon fuqarolik va meros huquqi rivojlanish tendensiyalari mulkiy munosabatlarni tartibga solishda shartnomaviy mexanizmlarni kengaytirishga qaratilgan. Bundan tashqari meros munosabatlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasida ham qonun mustahkamlab qo'yilgan¹. Ana shunday mexanizmlardan biri — meros shartnomasi bo'lib, u vasiyatnomadan farqli ravishda ikki yoki undan ortiq shaxslar o'rtasida tuziladigan bitim sifatida, meros qoldiruvchining o'limidan keyin uning mulki qanday taqsimlanishini oldindan belgilab qo'yadi.

Mazkur institut Germaniya, Shveysariya, Avstriya, Rossiya va boshqa rivojlangan romano-german huquqiga mansub mamlakatlarda keng qo'llaniladi. O'zbekiston Respublikasi amaldagi fuqarolik qonunchiligida esa meros shartnomasi instituti hali mavjud emas. Biroq amaliyot va ijtimoiy ehtiyoj bu kabi shartnomaning joriy etilishini taqozo etmoqda.

Meros shartnomasi — bu meros qoldiruvchi va uning ehtimoliy vorislari o'rtasida tuziladigan shartnoma bo'lib, unda mol-mulk meros qoldiruvchining o'limidan keyin qanday va kimlarga o'tadi, shuningdek, voris qanday majburiyatlarni bajarishi lozimligi belgilab qo'yiladi. Bu shartnoma vasiyatnomadan farqli ravishda, o'zaro huquq va majburiyatlar yuzaga kelishiga asoslanadi, bu esa huquqiy aniqlikni ta'minlash va kelajakdagi nizolarni bartaraf etish imkonini beradi. Meros huquqining subyektlari meros qoldiruvchi va merosxo'rga ajratib talqin qilinadi. Merosxo'r sifatida faqatgina jismoniy shaxs bo'lishi mumkin. Merosxo'r — meros ochilgan paytda hayot bo'lgan fuqarolar

¹ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (01.05.2023 yilda kuchga kirgan., 03/23/837/0241-son) Elektron manbaa <https://lex.uz/docs/6445145>.

hamda meros qoldiruvchining hayotlik paytida homila holatida bo'lgan va meros ochilgandan keyin tirik tug'ilgan bolalari vasiyat va qonun bo'yicha merosxo'r bo'lishlari mumkin.

Vasiyat bo'yicha har qanday shaxs — qarindoshlik aloqasi va darajasidan qat'iy nazar, qonun bo'yicha esa marhumning oila a'zolari, qarindoshlari hamda qaramog'ida bo'lgan shaxslar merosxo'r bo'lishi mumkin.

Meros shartnomasining subyektlari — bu mazkur shartnomani tuzishda ishtirok etuvchi tomonlardir. Meros shartnomasining ishtirokchilari bo'lib quyidagilar hisoblanadi, ya'ni O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 22-moddasiga ko'ra, fuqaroning o'z harakatlari bilan fuqarolik huquqlariga ega bo'lishi va ularni amalga oshirishi, o'zi uchun fuqarolik burchlarini vujudga keltirishi va ularni bajarishi layoqatiga, yani muomala layoqatiga ega bo'lishi, u voyaga yetgach, ya'ni o'n sakkiz yoshga to'lgach to'la hajmda vujudga kelishi belgilab o'tilgan. Shuningdek, ushbu kodeksning 30-moddasiga ko'ra, ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi oqibatida o'z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan fuqaroni sud qonunchilikda belgilab qo'yilgan tartibda muomalaga layoqatsiz deb topishi va bunday fuqaroga vasiylik belgilanishi ko'rsatib o'tilgan. Yuqoridagi qonun talablaridan kelib chiqadigan bo'lsak, meros shartnomasi ishtirokchilari 18 yoshga to'lgan, muomala layoqatiga ega bo'lgan fuqaro bo'ligishi kerak. Asosiy subyektlar quyidagilar hisoblanadi, ya'ni meros qoldiruvchi — o'zining vafotidan keyin mulki qanday tartibda va kimga o'tishini belgilovchi shaxs hisoblanadi. Meros qoldiruvchi sifatida to'liq muomala layoqatiga ega bo'lgan jismoniy shaxs ishtirok etishi mumkin. Bu talab, avvalo, shartnomani tuzishda shaxsning ixtiyoriy va ongli ravishda qaror qabul qilishini ta'minlash zaruratidan

kelib chiqadi. Keyingi subyekt bu merosxo'r - meros shartnomasiga muvofiq, meros olish huquqiga ega bo'ladi yoki ayrim majburiyatlarni zimmasiga oladi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1118-moddasida merosxo'rlar sifatida kimlar hisoblanishi belgilangan bo'lib, ularga quyidagilar kiradi: meros ochilgan paytda hayot bo'lgan fuqarolar, shuningdek meros qoldiruvchining hayotlik paytida homila holida bo'lgan va meros ochilgandan keyin tirik tug'ilgan bolalar. Ular vasiyat va qonun bo'yicha merosxo'r bo'lishlari mumkin. Shuningdek, meros ochilgan paytda tuzilib bo'lgan yuridik shaxslar, davlat va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari ham vasiyat bo'yicha merosxo'r bo'lishlari mumkin².

Meros shartnomasini tuzishning birinchi bosqichi sifatida meros qoldiruvchi va merosxo'r o'rtasida shartlar bo'yicha o'zaro kelishuv amalga oshirilishi lozim. Ushbu jarayon tomonlarning ixtiyoriy roziligiga asoslanadi, ya'ni hech qanday majburlash, bosim yoki aldov holatlari mavjud bo'lmasligi kerak. Bu holat O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 354-moddasida mustahkamlab qo'yilgan bo'lib, unda shartnoma tuzish erkinligi tamoyili belgilangan³. U vasiyatnomadan farqli o'laroq, tomonlarning o'zaro roziligi va majburiyatlariga asoslanadi. Nemis olimlari, xususan, Rainer Frank ta'kidlaganidek, meros shartnomasi shartnoma huquqi va meros huquqining sintezi sifatida mulkiy munosabatlarni tartibga solishda barqarorlikni ta'minlaydi⁴.

²O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi 2-qism 1997-yil 1-martdan kuchga kirgan (22.04.2025 y., 03/25/1060/0373-son)<https://lex.uz/docs/180552>.

³O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi 2-qism 1997-yil 1-martdan kuchga kirgan (22.04.2025 y., 03/25/1060/0373-son)<https://lex.uz/docs/180552>.

⁴ Германское гражданское уложение: Вводный закон к Германскому уложению: перевод с немецкого / Науч. Ред. А.Л.Маяковский и др. – 2-е издание, доп. Науч. – М.:ВолтерсКлувер, 2006. –с.534.

Shartnoma majburiy ulush huquqiga ega shaxslarning (voyaga yetmagan farzandlar, mehnatga layoqatsiz qaramog'idagilar) huquqlarini buzmasligi kerak. Meros shartnomasining vasiyatnomadan farqiga to'xtaladigan bo'lsak, vasiyatnoma bir tomonlama bitim bo'lib, faqat meros qoldiruvchining xohishiga asoslanadi. Meros shartnomasi esa ikki tomonlama kelishuv bo'lib, merosxo'ring roziligi va majburiyatlarini talab qiladi. Bu xususiyat uni yanada barqaror va nizolarni kamaytiruvchi mexanizmga aylantiradi.

Meros shartnomasi faqat uning tomonlari hayotligida o'zgartirilishi mumkin. Meros qoldiruvchining merosxo'ri vafot etgan taqdirda, meros shartnomasi bekor qilinadi, chunki meros shartnomasi ishtirokchisi o'rniga vakillik huquqi asosida meros olishga yo'l qo'yilmaydi. Meros shartnomasi shartlarini o'zgartirish bo'yicha tomonlar o'zaro kelishuvga muzokaralar orqali yoki sudga murojaat qilish yo'li bilan erishishlari mumkin. Mazkur kelishmovchiliklarni hal qilish maqsadida tomonlar meditatsiya tartibidan ham foydalanishlari mumkin.

Meros shartnomasi shartlarini bir tomonlama o'zgartirishga yo'l qo'yilmaydi. Agar bunday holat yuz bersa, boshqa tomon bunday harakatni sud tartibida nizo qilish huquqiga ega bo'ladi.

Meros munosabatlari fuqarolarning shaxsiy va mulkiy huquqlari kesishuvida turgan, o'ta sezgir va huquqiy yechimni talab etuvchi munosabatlar toifasidandir. Amaliyotda vasiyatnomalarning mavjud emasligi, noto'g'ri rasmiylashtirilishi, yoki merosxo'rlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar natijasida yuzaga kelayotgan ko'plab nizolar meros masalasini oldindan huquqiy jihatdan yechim topish zarurligini ko'rsatadi. Bu muammolarni hal etishda zamonaviy va shartnomaviy yondashuv – meros shartnomasi instituti samarali huquqiy vosita sifatida maydonga chiqadi.

Qiyosiy-huquqiy tahlillar shundan dalolat beradiki, Germaniya, Shveysariya, Avstriya kabi rivojlangan davlatlarda meros shartnomasi orqali meros qoldiruvchi va merosxo'r o'rtasidagi o'zaro huquq va majburiyatlar oldindan aniq belgilab qo'yiladi. Masalan, Germaniya Fuqarolik kodeksida meros shartnomasi batafsil tartibga solinadi. Germaniya qonunchiligida meros shartnomasi nafaqat mol-mulkni taqsimlash, balki merosxo'rlarning muayyan majburiyatlarini, masalan, meros qoldiruvchiga umrboqiy moddiy yordam ko'rsatishni ham ko'zda tutishi mumkin. Fransiyada esa meros shartnomasi (pacte successoral) oilaviy munosabatlarni mustahkamlash va mol-mulkning taqsimotini aniq belgilash uchun qo'llaniladi. Bunday shartnomalar o'z yuridik kuchiga ega bo'lib, ular tomonlar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi, merosga oid kelishmovchiliklarning oldini oladi va ijtimoiy barqarorlikka hissa qo'shadi. Shu bilan birga, shartnomaviy asosda vorislik masalalarining tartibga solinishi mulkiy munosabatlarda shaffoflik va huquqiy aniqlikni ta'minlaydi.

Shveysariya huquqida meros shartnomasi "ijobiy" va "salbiy" turlarga bo'linadi. Ijobiy meros shartnomasi merosxo'r yoki merosni belgilashga qaratilgan bo'lsa, salbiy meros shartnomasida merosdan voz kechish bo'yicha vorislar o'rtasida kelishuv tuziladi va ular kelgusida merosga da'vo qilmaslik majburiyatini oladi. Salbiy meros shartnomasi, asosan, qonuniy majburiy ulush egasi bo'lgan shaxs bilan tuziladi. Bu Shveysariya huquqiy tizimining o'ziga xos jihatlaridan biri hisoblanadi⁵. Ko'pgina davlatlar qatori Avstriyada ham meros shartnomasi nikoh

⁵Shveysariya fuqarolik kodeksi (01.09.2023 qabul qilingan)// Fedlex.admin.ch.Federal Law. 2023. Elektron manbaa: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en.

shartnomasining bir qismi sifatida tuziladi⁶. Shundan kelib chiqadigan bo'lsak, meros shartnomasining taraflari sifatida rasmiy nikohdan o'tgan er-xotinlar yoki unashtirilgan juftliklar hisoblanadi.

O'zbekiston qonunchiligida hozircha bunday institut mavjud emas. Vorislik munosabatlari asosan qonun bo'yicha va vasiyat asosida tartibga solinadi. Biroq bu shakllar har doim ham murosaga olib kelmaydi va ko'p hollarda sud nizolariga sabab bo'ladi. Shu boisdan, meros shartnomasi institutini milliy fuqarolik qonunchiligiga joriy etish nafaqat zamonaviy huquqiy amaliyot talabidir, balki jamiyatdagi shaxsiy va oilaviy munosabatlarni huquqiy jihatdan mustahkamlashga xizmat qiladi. Meros shartnomasi orqali:

- taraflar o'rtasidagi o'zaro ishonch kuchayadi;
- yuridik aniqlik ta'minlanadi;
- fuqarolar o'z irodasini erkin ifoda etadi;
- ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarda barqarorlik yuzaga keladi;
- sud ishlari va huquqiy bahslar kamayadi.

Yuqoridagilardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, ushbu yo'nalishda yanada rivojlanish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Xususan, meros shartnomasi institutining to'liq va samarali ishlashini ta'minlash uchun tegishli qonun va normalarni takomillashtirish zarur. Meros huquqlarini amalga oshirish uchun maxsus huquqiy mexanizmlarni yaratish, shuningdek, qonunchilikka yangi qo'shimchalar va o'zgartirishlar kiritilishi lozim. Bu chora-tadbirlar, ayniqsa, meros huquqi sohasidagi huquqiy normalarni yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

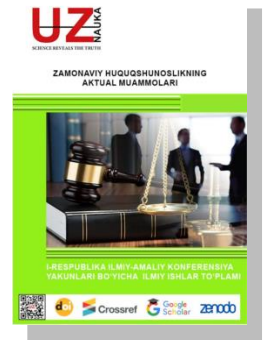
⁶"Всеобщий гражданский кодекс Австрии" от 01.06.1811 (с изм. и доп. по состоянию на 27.07.2010) // КонсультантПлюс: справ. правовая система. Версия Проф. М., 2023. Режим доступа: локальная сет Науч. б-ки Том. гос. ун-та.

Implementatsiya instituti xalqaro huquq normalarini milliy huquq tizimiga kiritish imkonini beradi. Implementatsiya qilish tor ma'noda xalqaro huquq normalarini amalgaoshirish uchun milliy darajadaamalgaoshirilayotgan tashkiliy, ijro va huquqiy chora-tadbirlar sifatida qaraladi. Implementatsiya deganda xalqaro huquq normalarining milliy qonunchilikka realizatssiya qilinishi hamdao'sha normalarning mamlakat ichki amaliyotida qo'llashga zamin yaratilishi hisoblanadi. U adolatni ta'minlash uchun huquqiy tizim tomonidan belgilangan qoidalar va tamoyillarni amaliyotga tatbiq etish jarayonini o'z ichigaoladi. Implementatsiya huquqiy tizimning hal qiluvchi jihati bo'lib, u qonunlar qanchalik samarali qo'llanilishini va ular o'z oldiga qo'yilgan maqsadlarga qanchalik erishaolishini belgilaydi.

Yuqorida qayd etilgan muammolarni qonun darajasida mustahkamlash quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- fuqarolarning meros shartnomasi tuzish orqali mol-mulkka oid huquqlari sohasidagi haqiqiy huquqiy holatini ta'minlash;
- mazkur institut imkoniyatlarini samaraliroq ishga solish;
- turli ijtimoiy va demografik guruhlar bilan huquqiy maslahat ishlarini olib borishda to'g'ri usullarni tanlash;
- meros masalalari bo'yicha huquqni qo'llovchi davlat va nodavlat organlar faoliyati uchun aniq mezonlar ishlab chiqish;
- ushbu sohadagi qonun ijodkorligi faoliyatini xolis baholash imkoniyatini yaratish.

Shunday ekan, meros shartnomasi institutini ishlab chiqish, uni qonunchilikda mustahkamlash va amaliy jihatdan tatbiq etish — O'zbekistonda fuqarolik

huquqining zamonaviylashuvi yo‘lidagi muhim qadamlardan biri sifatida qaralishi lozim. Ushbu institut orqali fuqarolar o‘z mulkiy manfaatlarini samarali himoya qilishlari, oilaviy meros munosabatlarini huquqiy kafolat bilan ta’minlashlari, asosiysi merosxo‘r va meros qoldiruvchining huquq va manfaatlarini qonunan mustahkamlash mumkin bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi // (O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi) <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>.
2. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi 1-qism // (O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi) <https://lex.uz/docs/111189>.
3. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi 2-qism // (O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi) <https://lex.uz/docs/180552#198603>.
4. J.I.Yuldashev “Vorislilik va oila huquqi”. Darslik. yuridik fanlar doktori, professor O. Oqyulovning umumiy tahriri ostida. –T.: TDYUI nashriyoti.
5. Пучков О.А. Пучков В.О. Наследственный договор как особый институт гражданского права иностранных государств: общая характеристика и проблемы правового режима // Журнал «Правопорядок: история, теория и практика», №3 (10). – 2016. – с. 35.

6. Graf H.L. Nachlaßrecht. Handbuch der Rechtspraxis. 8 Auflage. München: C.H. Beck'scheVerlagsbuchhandlung, 2010. – p.99.
7. Германское гражданское уложение: Вводный закон к Германскому уложению: перевод с немеского / Науч. Ред. А.Л.Маяковский и др. – 2-е издание, доп. Науч. – М.:ВолтерсКлувер, 2006. –с.534.
8. Shveysariya fuqarolik kodeksi (01.09.2023 qabul qilingan)// Fedlex.admin.ch.Federal Law. 2023. Elektron manbaa: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en.
9. Всеобщий гражданский кодекс Австрии от 01.06.1811 (с изм. и доп.по состоянию на 27.07.2010) // КонсультантПлюс: справ. правовая система. Версия Проф. М., 2023. Режим доступа: локальная сет Науч. б-ки Том. гос. ун-та.
10. Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik Kodeksi 3 qism 2002 yil 1 martdan kuchga kirgan https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34154/.
11. GermaniyaRespublikasi Fuqarolik Kodeksi, 1986 yilda qabul qilingan Elektron manbaa: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/17664>.